

CANDELARIAS, CANÓNIGAS, CANOURAS, CAROLINAS, CARRACHENTAS, CATALINAS, MANTIDAS, MONTAÑESAS, PALMATORIAS, POUBANAS

BAÑISTAS LABREGAS NO MAR GALEGO DE ONTE

EMILIO XOSÉ ÍNSUA

GRUPO ETNOGRÁFICO
"MASCATO" (CAMBADOS)

Praia de Vista Alegre, Vilagarcía de Arousa, ca. 1915

Non se sabe con certeza cando comezou o costume ou rito, mais o certo é que desde mediados do século XIX escritos de autores como o pontevedrés Jesús Muruais documentan a presenza en moitas praias do noso país dun tipo singular feminino que acudía aos areais desde as zonas do interior para tomar os baños e que sobreviviu, cando menos, ata ben entrada a segunda metade do século XX, en que as transformacións sociolóxicas acabaron coa súa presenza.

Este tipo popular de orixe labrega recibiu denominacións específicas nas diferentes zonas. Así, na Mariña oriental luguesa, onde frecuentaban a praia focega da Rapadoira ou o areal ribadense de Porcillán, procedentes de Alfoz, O Valadouro, Abadín, Vilalba ou mesmo A Fonsagrada, recibían o apelativo de *canónigas*, *canouras* ou *candelarias*.

Na Terra de Viveiro, á que acudían desde lugares como Oulol, Cabanas ou Riobarba para se bañaren na praia de Covas, eran denominadas, con despectividade manifesta, *carrachentas*, circunstancia que posibelmente fixo nacer de maneira máis ou menos directa, como resposta, algunha cantiga popular como a que recolle o poeta, médico e líder

republicano mindoniense Leiras Pulpeiro no seu libro *Cantares Gallegos* (1911):

*Anque che son de Montaña,
ádoche ben limpa e fresca;
que anque che son de Montaña,
non che son das carrachentas.*

Na Coruña, coas súas praias de Riazor e o Orzán, as bañistas labregas, procedentes moitas delas do interior lugués, recibían o nome de *catalinas*, entanto nos areais e vilas costeiras da Terra de Trasancos (Cedeira, Ferrol...) o cualificativo máis socorrido foi o de *carolinas*, se ben tamén se lles chamou, como noutros lugares, *montañesas*.

Pola súa vez, nas Rías Baixas (Porto do Son, Vilagarcía, Marín, Pontevedra, Vigo, Gondomar, Baiona...) o denominador máis frecuente foi o de *mantidas*, que conviviu a carón das etiquetas de *palmatorias* e, sobre todo, *poubanas*. Esta última denominación quizais teña algo a ver coa palabra *poubea*, coa que se designaba en certas áreas un tipo de casa aldeá, pequena e de aspecto pobre.

Fermín Bouza Brei, nunha nóttula que achega para a sección "Arquivo Filolóxico e Etnográfico de

Galiza" do boletín *Nós* (nº 90, 15 de xuño de 1931), fornece aínda algunha denominación máis das que acabamos de anotar. É o caso de *postales*, que se aplicaba ás bañistas na cidade da Coruña e mais o de *bienvenidas*, propio da vila de Ribadeo. Tamén anota o autor de *Nao senlleira* que nas praias de Marín e na da Hortiña (ou Vista Alegre) en Vilagarcía de Arousa, as bañistas aludidas con estes cualificativos de xorne despectivo replicaban aos seus insultadores co berro de *jafamados!*.

A escritora viveiresa Fina Roca, grande coñecedora deste tema que nos ocupa, ten vinculado a estacionalidade un tanto serodia destas bañistas, que acudían ás praias máis ben nos finais de agosto e durante a primeira quincena de setembro, ao feito de teren que deixar feito previamente no seu lugar de residencia algúns labores agrícolas, como gadañar a herba, facer a malla ou botar a sementeira de determinados produtos, como os nabos ou *cimós*. Desde esta perspectiva, a súa visita aos areais podería interpretarse como unha especie de 'merecido descanso' despois das duras faenas do verán.

Que non acudisen canda elas os seus homes sería, entre outras consideracións, consecuencia da necesidade de que alguén ficase na casa labrega ao coidado dos animais, mais debemos ter en conta que tamén se deu noutras zonas do país un

fenómeno semellante ao das *poubanas*, mais con carácter masculino: está documentado polo etnógrafo Xaquín Lourenzo, *Xocas*, e corroborado polo antropólogo sonense Calo Lourido, o costume de moitos labregos ourensáns de viaxaren nos finais da tempada estival ata lugares como Porto do Son, para tomaren os baños. Recibían estes labregos os cualificativos de *mantidos* ou *candeleros*.

Non pode pasar desapercibida, en todo o caso, a notoria ritualización con que as *poubanas* afrontaban os seus baños, porque semella resultar indicativa dalgún tipo de funcionalidade máxica e panteísta, sexa depurativa, curativa ou simplemente salutar. A amentada Fina Roca escribe a este respecto, referíndose ás *carrachentas* da praia de Covas, que "su 'veraneo' tenía fines curativos y estaba ligado a la superstición popular del Culto al Agua". Pola súa vez, Chema Bouzó recolle unha cantiga popular coa que as *mantidas* do Val Miñor agradecían a acción benefactora que os baños e algas da praia da Cuncheira exercían sobre a súa saúde:

*Adeus Cuncheira queridiña:
algas, auga e canto ti tes.
Cheguei xunto a ti tollidiña
e vou sana polos meus pés.*

Praia da Cuncheira, Baiona, a principios do século XX. Bañistas labregas e de clase alta procuran non mesturarse ao pé do mar.

Sobre este tipo de culto á auga mariña, asociado á fertilidade e á sanación, téñense debuzado diversos etnógrafos e antropólogos de noso. Bouza Brei escribiu o traballo "Mitología del agua en el Noroeste Hispánico" (1942), Chao Rego aludiu a el no seu delicioso *O Libro da auga* (1995) e Mariño Ferro recolleu a súa presenza no manual *Antropoloxía de Galicia* (2000).

Ao lado desta máis que probábel motivación máxico-relixioso-panteísta de fondo, tamén é verdade que desde mediados do XIX foron cada vez máis os médicos que lle insistiron aos seus pacientes sobre os beneficios da auga, quer termal, quer mariña. Non é, pois, casualidade, que o fenómeno das *poubanas* corra en paralelo ao auxe espectacular do consumo de augas minero-medicinais nas termas e balnearios de moitas localidades do noso país, como ten documentado o doutor Fausto Galdo na súa *Introducción a la Historia de las aguas minerales de Galicia* (1995).

Os baños ou inmersións que realizaban as labregas, segundo algunhas fontes, tiñan que realizarse durante tres anos consecutivos, nun máximo de tres días. O número de inmersións tiña que ser impar, nin menos de sete, nin máis de trece. O habitual é que fosen nove, número que está presente, como é ben sabido, no ritual de fertilidade ("baño das nove ondas") que tiña lugar na praia da Lanzada durante a madrugada do domingo no derradeiro fin de semana do mes de agosto. Con todo, outras fontes, como o cronista mindoniense Eduardo Lence Santar, indican que o rito obrigaba a facer entre doce e catorce baños en catro días.

Nos baños, que se realizaban tanto pola mañá, desde primeira hora, como pola tarde, até o solpor, participaban avoas, nais e fillas, que adoitaban camiñar todas xuntas, en grupos compactos e de mans dadas, polas praias e polas rúas da vila ou cidade próxima ao areal.

Estas mulleres alugaban polo xeral un cuarto en casas particulares ou pousadas da vila ou cidade, con dereito a cociña. Para aforraren en manutención, levaban canda si, alén do colchón con recheo

Bañistas de clase alta xunto á caseta para mudar a roupa na praia. Foto: José M^a. Massó

de cosco de millo, produtos da aldea (chourizos, queixos, patacas, verzas...) e facían o caldo, que lles duraba polos días da súa estada. Esta "abundancia" e esta "autosuficiencia" culinario-gastronómicas está na base da denominación de *mantidas* coa que foron alcumadas, mais foi causa de inxustizas e abusos, pois en moitas localidades impuxéronlles o pagamento do *fielato*.

Tamén as mulleres que lles alugaban temporalmente os cuartos ás *canónigas* acabaron recibindo denominación específica, cando menos na área da antiga provincia mindoniense: *manxupeiras*, palabra que orixinariamente se aplicaba á cociñeira descoidada. O xa citado Chema Bouzó comenta que en Baiona as *poubanas*, que viñan desde lugares do interior pontevedrés como Malvas, Seixas, Mos, Vilachán ou Areas, repetían ano tras ano parada e fonda nas mesmas casas, o que acababa creando lazos de certa amizade entre inquilinas e caseiras.

As *carrachentas* non estaban ben vistas en determinados círculos e sectores da sociedade, levados do seu indisimulado clasismo e do seu complexo urbanita de superioridade. Pola época en que,

Praia do Orzán, A Coruña, a comezos do século XX

seguinte o propio costume da familia real española de veranear na praia da Concha donostiarra, moita aristocracia, moita clerecía, moito militar e moito novo rico comezaban a ocupar as praias para o seu lecer e a súa saúde, a presenza desas labregas pobres resultáballes "incómoda" e mesmo facían por evitar a excesiva proximidade con elas na beira do mar. Probabelmente como lóxica reacción defensiva a esta hostilidade máis ou menos manifesta que contra elas se dirixía, as *candelarias* acababan por autoisolarselas grupalmente, como testemuña Antonio de Bade na *Revista de Estudos Miñoranos* (nº 3, 2003) ao falar das bañistas labregas que acudían á praia de Lourido, en Gondomar:

"De toda aquela fauna humana, chamaban especialmente a atención as que viñan das ignotas terras de Morgadáns, Prado e Vilas, e que os señoritos da Vila cualificaban cun certo desprezo de pouco civilizadas, facendo chistes e comentarios algo esaxerados e por suposto inxustos. Entre elas mesmas falaban a gritos, e ademais ían vestidas totalmente de negro, con pano na cabeza e longas saias. Era imposible adiviñar calquera forma feminina embaixo daqueles 'burkas', a súa timidez facía que nada máis pisar a area da praia se afastasen dos demais para montar o seu propio campamento, protexido de miradas alleas. Semellante comportamento confirmáballes a moitos a teoría do seu primitivismo".

Escribindo no diario madrileño *El Sol*, en setembro de 1924, sobre as aberracións arquitectónicas e urbanísticas que as clases pudentes cometían ao edificaren as súas residencia de verán nas zonas costeiras da Galiza, o xornalista viveirés Antón Villar Ponte ironizaba no artigo intitulado "Pretextos gallegos. La arquitectura profanadora de nuestros campos" sobre o presunto 'bo gusto' e a suposta 'superioridade estético-cultural' desas clases, que, levadas do clasismo máis descarnado, non perdían ocasión para ridiculizaren a indumentaria das *catalinas*:

¡Y aún hay quien pretende mofarse de esas aldeanas que irrumpen durante los meses de estío en nuestras poblaciones de mar y playa, y a las que se las conoce por la denominación de *catalinas* o *pouvanas*, al contemplarlas con los colores chillones de sus trajes y pañuelos! [...] Y así, cuando alguien se ríe de las *catalinas*, por lo exóticas que resultan en las urbes, sin comprender las causas de su exotismo, nosotros pensamos que hay mayores motivos aún para reírse de las casas de campo de los señores urbanos. Porque éstas sí que no responden a otra razón que la del mal gusto y completa falta del más elemental sentido estético, mientras que aquéllas podrían dar tema para una bella exégesis etnográfica.

O propio Villar Ponte, que coñeceu o tipo feminino a que nos referimos xa na súa infancia viveirés e que se viu acompañado por el tanto na súa

estadía focega como nos longos anos en que residiu na Coruña exercendo o xornalismo, é autor dun dos retratos máis conmoventes e compasivos que se teñan feito nunca das *catalinas*, publicado en setembro de 1928 na sección "Galerías" do diario vigués *El Pueblo Gallego* co título de "La gran tragedia gallega". A ese retrato pertencen os seguintes parágrafos:

Esas pobres mujerucas, unas enlutadas y otras vestidas con trajes chillones y grotescos, que muestran la trenza del pelo saliendo del pañuelo en que enfundan la cabeza; de saya corta, que forma verdadero contraste con la saya larga de las rapaciñas; de cara triste y melancólica, como las de las vacas mansas, sus fieles compañeras de trabajo; esas pobres mujerucas que son una absoluta negación del sexo, pues carecen de toda feminidad (pies deformes, manos romas y escamadas, negadas para el tacto, piernas sarmentosas, vientres dilatados, pechos flácidos, hombros esqueléticos) representan el molde vivo donde se viene formando nuestra raza. La aldea gallega (y en Galicia lo aldeano es casi todo) resulta así aquella fábrica de esclavos de que habló Cabanillas.

Esas mujerucas depauperadas por el rudo trabajo y la alimentación insuficiente, pletóricas de manse dumbre, horas de todo consuelo espiritual, pasto del bocio, la clorosis y el escrofulismo, viudas de vivos o huérfanas de vivos, de las que, algunas, por la escasez de varones que motiva el éxodo emigratorio, se entregan al primer decidido con la misma naturalidad que las gallinas al gallo, [no] importándole que el fruto resultante del imperativo categórico de la especie pueda o no ser legalizado en el registro civil, ya que lo que les preocupa es hacerse madres y contar con un hijo susceptible de auxiliarles más tarde, en las horas de la vejez; esas mujerucas que no suelen inspirar gran respeto a los habitantes de nuestras urbes, resultan protagonistas de la grande, honda e incruenta tragedia, que se desarrolla a diario en la espléndida naturaleza del rús gallego. Son, por decirlo así, los supremos testimonios del pavoroso problema sanitario de nuestro país.

Claro que ese desprezo pola *poubanas* que certos sectores practicaban acababa contaxiándose á hora de considerar outros bañistas ou 'veraneantes' "máis respectábeis", como testemuña un artigo intitulado "Catalinas y Lorenzos", publicado no xornal lugués *El Regional* (12.9.1902), en que se protesta iradamente contra a consideración de todos os lugueses que pasaban unha tempada na

Coruña, sen distinción, como *carolinas* e *lorenzos* (isto é, "paletos"). O anónimo autor, despois de lembrar que os lugueses aludidos ían á urbe herculina "á deixar entre las uñas de avaros posaderos é indignos truchimanes, las míseras pesetas guardadas tras mil afanes y sudores para la temporada de baños", poñía ramo ao seu artigo ameazando cunha hipotética mudanza de destino deses bañistas lugueses a outras praias galegas, co seguinte impacto negativo na economía coruñesa que iso tería: "Nadie soporta que le escarnezca y le insulte aquel á quien le paga".

Tres eran, en resumidas contas, os elementos ou circunstancias que certos sectores da sociedade das cidades e vilas costeiras que acollían as bañistas de orixe labrega mal admitían delas. En palabras de Bouza Brei, eran eses elementos "a indumentaria, os costumes e o deambular pouco desenvolto".

A indumentaria das *poubanas* era, a ollos da preuizosa sociedade vilega e urbana da época, un auténtico festival de prendas charramangueiras, de cores *chillonas* e desconxuntadas ou de prendas de tétrica e abafante negrura. A iso sumemos que, a falta de 'bañadores' adquiridos en tendas *á la páge*, as *poubanas* botaban man de lenzos de liño ou dunha especie de longos sacos para se

Vilagarcía. Vista da praia. Ca. 1915

meteren na auga, co que o contraste máis absoluto coas refinadas e benvestidas damas urbanitas que frecuentaban os areais ficaba garantido. Na sección "Ladridos" do xornal satírico *¡Guau... Guau!* de Foz, correspondente ao número de xullo de 1906, aludíase a esta indolencia indumentaria das *canónigas* ou *bienvenidas* nestes termos:

"*Volverán las oscuras golondrinas*, decíamos al finalizar el pasado verano, parodiando á Bécquer y refiriéndonos á las montañesas que llegan á nuestras playas todos los años, al verlas partir para sus aldeas ya lavado el cuerpo por el mar que besa la *Rapadoira*.

Y efectivamente, ya están ahí las primeras de la temporada veraniega que empieza.

Vímoslas en la playa cogiditas de la mano como los de Calatorao, cuando no haciendo calceta.

Todas visten de igual modo: con pañuelo amarrado á la cabeza, saya corta, medias de lana y zuecas de chinela; usando el mismo idéntico atavío las abuelas que las niñas.

Celebrémoslas *bienvenidas*, y nos alegramos de que Foz, gracias á ellas, entre en vías de *canonización*".

Determinados comportamentos das *poubanas* tamén provocaban o escándalo e o desagrado dos benpensantes. Así, o feito de andaren case sempre en grandes grupos e collidas das mans. Tamén o falaren a berros, o atuluraren na auga e o brincaren sen recato durante o baño, en parte pola frialdade do líquido elemento, en parte pola ledicia case infantil que experimentaban. Velaquí como as retrata neste aspecto o escritor mindoniense Noriega Varela nalgunhas décimas do seu poema "Prás canónigas":

Cabeceira do xornal satírico *¡Guau... Guau!*, de Foz, que recolleu diversas referencias ás *catalinas*

Montañesas, ¡boa sorte!;
eu adiós non volo digo,
que sempre fun voso amigo,
i heivos de olvidar coa morte.
Cando, aturulando forte,
chegástedes á ribeira,
pensei que estaba na feira
de Gontán, xunto daquelas
carpazonas coma estrelas,
que bailan a muiñeira.

Vades boas de troular:
inda ben non era día,
quen vos despide xa vía
brañegas cabo do mar.
¡Que pulos! ¡que esbatuxar
na iauga!; cousiñas tolas,
roxas com'as amapolas
dos vilariños da aldea,
brincábades pola area
i entre as escumas das olas [...]

E véxase como ironizaba o *¡Guau...Guau!* focego (cuarto 'ladrido', agosto de 1906), nun artigo asinado co pseudónimo 'Chori-Buru', a respecto desa extravertida, ruidosa e tonificante maneira de se bañaren as *poubanas*:

"¡Canónigas que chapuzais vuestros rollizos cuerpos en las aguas transparentes! Diera cuanto poseo - y es bien poco dar - por volver á oír vuestros alaridos, cuando avanzais temerosas y en grupos pintorescos hacia el centro de la ría, diera el cielo si el cielo estuviera en mis manos por volver á escuchar vuestros gritos nerviosos, que son mezcla de plañido y carcajada, vuestros ayes lastimosos, que son tenues cuando solo mojais la punta de vuestro pié desnudo, que van en crescendo á medida que asciende por vuestros miembros la caricia del agua bienhechora; y que llega á un fortísimo delirante cuando sentís el fresco cosquilleo en vuestras valientes posaderas".

É un feito constatado que a presenza de *poubanas* nunha determinada zona aumentaba a probabilidade de que se producisen aventuras eróticas, mesmo que fosen adúlteras. No propio *¡Guau...Guau!* (cuarto 'ladrido', agosto de 1906) ironizábase sobre o incremento de polbo fresco na praza da localidade, en velada alusión, entendemos, aos homes que intentaban aproveitar a oportunidade para manteren relacións sexuais coas bañistas:

4 FOZ.—La playa

Fot. Bravo

Poubanas na praia da Rapadoira (Foz)

"[...] Han llegado algunas canónigas más á nuestra playa.
Coincidiendo con la arribada de aquellas á Foz nótase el aumento de pulpo fresco en plaza.
¡Lástima que no pueda efectuarse expostación!"

Xa vimos como o xornalista Villar Ponte aludía á naturalidade con que algunhas destas bañistas afrontaban as relacións sexuais esporádicas que puidesen xurdir no transcurso da súa pequena estadía de vacacións preto das praias. Nunha época de enormes rixideces morais e de regulamentarismos extremos tocante á convivencia dos dous sexos en espazos públicos como as praias, a presenza das *catalinas* resultaba un magnífico reclamo para toda a caste de varóns *voyeurs*, que non dubidaban en aproveitar o efecto da auga cinguindo os corpos ou os lenzos que mal cubrían as bañistas labregas para regalaren a vista e soñaren lascivamente espertos... Como deixa lembrado Lois Tobío nas súas *Décadas de T.L.*, "tapa, non para abrigar senón para acochar era a consigna erótica daquela sociedade. Había nos homes unha obsesión por axexar as partes ocultas das mulleres e unha 'pruderie' extremada nestas mantiña viva esa obsesión".

O que Bouza Brei denominaba "deambular pouco desenvolto" das *canónigas* era, na fin de contas, a falta de hábitos hixiénicos, de habilidades sociais refinadas e de coñecementos comportamentais ("las buenas maneras", chamábanlle na época) dunhas mulleres case analfabetas e pobres que camiñaban abraiándose a cada paso das realidades

descoñecidas propias da vida urbana (os escaparares, os tranvías, as estatuas, os farois, os automóviles....) coas que se topaban.

É frecuente nas referencias ás *poubanas* a alusión á súa falta de hixiene, que se traduce na presenza de abundantes parasitos. Noriega Varela escribe ao respecto, por exemplo, no poema antes citado:

[...] Quedan, tamén, para inzar
pulgas ¡a vao! nas lareiras,
e fungando as manxupeiras
onde adoitades parar;
deixádeslles que rascar
así como lles fai falla,
e porque o mar xa vos ralla,
fartas de larpas sardiña,
ides prá vosa casiña
ver os medeiros da palla.

Compendio de todos estes preconceptos e desprecios de que eran vítimas as *poubanas*, pola razóns que foron sinteticamente expostas, resulta o seguinte texto, debido á pluma de 'Pifartos', redactor do xornal rexionalista católico coruñés *El Ideal Gallego* e publicado na sección "Rimas prosaicas" co título de "Lamentaciones" a finais de setembro de 1917:

"Ya se marchan las 'poubanas',
las 'poubanas' ya se van,
por la calle del Socorro,
por la calle del Orzán.

Son aquellas que en el muelle,
con un sol canicular,
en compactos pelotones
se extasiaban junto al mar,
o en el parque del Relleno
contemplaban con afán,
la levita de Carballo
sobre el alto pedestal,
o el traje vaporoso,
y el asiento señorial,
de la ilustre Doña Emilia,
que acabamos de *estatuar*.

¡Ay! ¡qué tristes y llorosos,
estos días, quedarán
los cangrejos del Parrote,
los percebes del Orzán!
¡Ay...! ¡Ay...! ¡Ay...!

Ya se marchan las 'poubanas'
las 'poubanas' ya se van.
Son aquellas que en las calles
no dejaban transitar
que en compactos pelotones
e infantil curiosidad
el reloj del Obelisco
no se hartaban de mirar,
o pasmadas se quedaban,
preguntando con afán,
como andaban los tranvías,
cuando menos sin llevar,
un caballo, por delante,
o una burra, por detrás.

¡Ay, qué tristes y llorosos
estos días quedarán,
los cangrejos del Parrote,
los percebes del Orzán.
¡Ay...! ¡Ay...! ¡Ay...!

Ya se marchan las 'poubanas'
las 'poubanas' ya se van.
Son aquellas que iban siempre,
por la calle al caminar,
agarradas de las manos,
lentamente y a compás.
Son aquellas que al rascarse
la epidermis, con afán,
se dejaban en los bancos
donde se iban a sentar
unas pulgas como castañas
de tamaño natural,
dicho sea sin deseo
de mentir ni exagerar.

Ya se marchan, ya se alejan,
por camino de Garás.

¡Ay! qué tristes y llorosos
estos días, quedarán
los cangrejos del Parrote,
los percebes del Orzán".

Mais as *poubanas* acharon quen as defendese nesa ocasión. O texto de 'Pifartos' sería duramente criticado polo boletín da Irmandade da Fala coruñesa, *A Nosa Terra* (nº 32, 30.9.1917), que acusou ao autor de escribir "versos ripiosos co'a mesma inconscencia con que rabuña o gato" e de aldraxar "as modestas e coitadiñas bañistas aldeás que n' o uso d' un perfeuto dereito veñen a pasalo vran á Cruña e a deixar eiquí seus cartos", para concluír finalmente cos seguintes razoamentos:

"As pobres 'poubanas' non teñen a obriga de sere cultas, xa que están orfas de todo insiño; de todo apoio, de toda axuda. As pobres 'poubanas' por mor do señoritazgo das vilas, carne d'escravitude caciquil, viven lonxe da cidadanía, acochadas nas brétemas da iñorancia, vítimas de todol-os deberes e alleas a todol-os dereitos. Elas son 'pintorescas' nos lenzos dos pintores - ¡oh Sotomayor - pro despreciadas na vida. Pesi-a que c'o seu traballo sosteñen os vilegos de credencial, librando da morte a persoalidade de Galicia da que arrenegan os señoritos imbéciles, axionllados ós pes dos caciques, a cotío.

As pobres 'poubanas' - que viven do suor de seu, sin podere abranguer unha eisistenza doada por falla de camiños veciñás, estradas, granxas agrícolas, escolas, estabrecimentos de creto, etc. - son as que deixan máis cartos na Cruña durante o vran. Son escravas do centralismo, que teñen por carcereiros ós señoritos andróxinos das vilas que zugan do favor canlizado.

'Pifartos' esquecese de que as formosas cántigas que agora veñen recollendo os coros enxebres que engayolan os nosos oubidos e o noso esprito foron feitas, fixadas, e conservadas, com'un tesouro da raza, por isas pobres 'poubanas', dinas de fondo agarimo [...] As 'poubanas' son mulleres galegas, mulleres merecentes de defensa, coma poucas. ¿Ou soio a cabaleirosidade háse de poñer ós pes das señoritas vilegas?

As 'poubanas' viudas de vivos, orfas da cidadanía, orfas de todo apoio político, son merecentes de que os nosos Quixotes esnaquicen lanzas, volvendo por elas".

Bañistas